
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Телесніцький Геннадій Никонович –
заступник начальника відділу
прокуратури м. Києва

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КАТУВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Розглянуто проблемні питання кримінальної відповідальності за катування на міжнародному та національному рівнях. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення положень кримінального законодавства України в частині боротьби з катуваннями.

Ключові слова: катування; кримінальна відповідальність; міжнародний і національний досвід; удосконалення кримінальної відповідальності.

Рассмотрены проблемные вопросы уголовной ответственности за пытки на международном и национальном уровнях. Сформулированы предложения по совершенствованию положений уголовного законодательства Украины в части борьбы с пытками.

Ключевые слова: пытки; уголовная ответственность; международный и национальный опыт; совершенствование уголовной ответственности.

The problematic questions of criminal responsibility for torture at the international and national level are considered. The important theoretical conclusions are made and the proposals for the improvement of the criminal legislation of Ukraine in the fight against torture are formulated.

Keywords: torture; criminal responsibility; international and national experience; improving of criminal responsibility.

Частиную 1 ст. 3 Основного Закону передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а згідно з ч. 1 ст. 24, "ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню". Таким чином, Конституцією України встановлено заборону щодо застосування катувань або поганого (жорстокого,

нелюдського) поводження з будь-якою особою. Така позиція відповідає вимогам низки важливих міжнародно-правових документів.

На національному рівні Кримінальний кодекс (КК) України 2001 р. уперше криміналізував катування в межах ст. 127, однак через недосконалість цієї кримінально-правової норми, передусім з огляду на її невідповідність загальновизнаним міжнародним стандартам та засадам гуманізації кримінальної відповідальності, у подальшому законодавець тричі її змінював і доповнював. Однак, на нашу думку, навіть такі законодавчі заходи остаточно не вирішили чимало проблемних питань теоретичного та прикладного характеру, що пов'язані з повнотою врахування міжнародних чинників при реалізації кримінальної відповідальності за катування.

Серед українських науковців, праці яких були присвячені кримінально-правовій боротьбі з катуваннями (О. О. Вакулик, А. В. Воронцов, О. М. Ігнатов, К. В. Катеринчук, О. Г. Колб, В. В. Кончаковська, Л. В. Левицька, О. А. Мартиненко, Ю. О. Полішук, А. В. Савченко, Т. І. Слущка, М. І. Хавронюк, О. Н. Ярмиш та ін.), немає єдиної позиції у поглядях на застосування ст. 127 КК України. Тому нині питання кримінальної відповідальності за катування в контексті міжнародного та національного досвіду потребує комплексного наукового розроблення. Це ми визначаємо за мету нашого дослідження в цій статті.

У КК України 2001 р. законодавець уперше передбачив норму про відповідальність за катування (ст. 127). Зокрема, сучасне (з урахуванням останніх змін і доповнень до ст. 127 КК України) національне законодавство поняття "катування" визначає як "...умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб" [1]. При цьому зазначимо про таке принципове положення: підставою для існування ст. 127 "Катування" КК України є суворі вимоги міжнародних нормативно-правових актів, що ратифіковані та імplementовані в національне законодавство. Отже, катування – це один з найнебезпечніших міжнародних (конвенційних) злочинів. Заборона застосування катувань і жорсткого поводження є загальною міжнародною нормою, що, зокрема, закріплена у Загальній декларації прав людини, проголошеній та ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р.; Конвенції ООН

проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання від 10 грудня 1984 р., Європейській конвенції про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню від 28 листопада 1987 р., Факультативному протоколі до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (ратифіковано Законом України від 21 липня 2006 р.).

Крім зазначених актів, у міжнародно-правовій практиці існує досить широкий перелік й інших документів, якими регламентовано питання заборони катування та жорстокого поведінки з людиною, а саме: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.; Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1989 р.; Паризька хартія для нової Європи 1990 р.; документи Копенгагенської (1990) і Московської (1991) нарад-конференцій з людського виміру, Наради з безпеки і співробітництва в Європі; Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими, прийняті Конгресом ООН із запобігання злочинності і поведінки з правопорушниками, 1955 р.; Кодекс поведінки службових осіб по підтриманню правопорядку, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 р.; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою 1985 р.; Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 р.; Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї службовими особами по підтриманню правопорядку 1990 р.; Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, 1990 р. тощо. Проте зазначені вище документи не охоплюють всіх актів, чинних у цій сфері, що використовуються у світовій практиці, оскільки наразі діють подібні акти галузевого значення, зокрема рішення ЮНЕСКО, ОБСЄ, Європейського суду тощо. Проблемним питанням є те, що не всі з цих міжнародних документів ратифіковано Україною (зокрема, нині актуальним питанням є ратифікація нашою державою Європейської конвенції про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р.). Отже, вважаємо, що для повноти забезпечення кримінально-правової боротьби з катуваннями варто втілити прогресивні вимоги міжнародного права в національні правові стандарти.

Водночас у міжнародному та національному законодавстві України не існує чіткого визначення таких понять, як "катування", "жорстоке поведінки", "нелюдське поведінки" тощо. Ці терміни вживають для описання певного діапазону дій, у тому числі фізичне або психічне знущання, утримання в темній камері, відмову надати затриманим можливість задовольнити основні потреби тощо.

Зокрема, у ст. 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (далі – Конвенції проти катувань) зазначено: “для цілей Конвенції термін “катування” означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне завдаються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурюванням, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди. Цей термін не означає біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково” [2].

Очевидно, що конвенційне розуміння поняття “катування” і те, що визначене національним законодавцем (ч. 1 ст. 127 КК України), мають певні невідповідності (суперечності), зокрема, в частині широти, послідовності й виваженості опису найсуттєвіших ознак об’єктивної сторони аналізованого злочину. Наприклад, у ч. 1 ст. 127 КК України поняття “катування” визначено одночасно у вузькому та широкому значенні. У вузькому розумінні цей злочин може бути вчинений тільки через дію, тоді як Конвенція ООН проти катувань, принаймні вживаючи конструкцію “чи з їх мовчазної згоди”, орієнтує на те, що аналізоване діяння може бути вчинене і через бездіяльність, тобто пасивним способом. У широкому значенні – злочинна поведінка, згідно зі ст. 127 КК України, прямо не пов’язана винятково зі спеціальними суб’єктами – “державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні” (отже, суб’єктом катування може бути будь-хто, але в такому разі словосполучення, зокрема “отримати... визнання” та “покарати... за дії”, через формулювання ознак злочину стосовно загального суб’єкта втрачають свою визначеність і тлумачаться суперечливо). При цьому вітчизняний науковець О. М. Ігнатов у своєму дослідженні доводить, що катування – це злочин, що вчиняється (зокрема, працівниками органів внутрішніх справ) у зв’язку зі службовою діяльністю [3, с. 9].

Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 127 КК України, відповідальність за катування пов’язана зі спеціальною метою (примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; або покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб), однак у ст. 1 Конвенції ця мета сформульована більш широко: “...чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру...”. Таким чином, у національному

кримінальному законодавстві термін “катування” має дещо звужений характер. Відповідно до ст. 9 Конституції України та Закону України “Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. у такому разі більшу юридичну силу мають норми міжнародно-правових актів, згоду на які дала Верховна Рада України, однак згідно з ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (застосування щодо суспільних відносин, не регламентованих у правовому порядку безпосередньо, загальних національних чи міжнародних систем права) заборонено. За цих умов внесення змін і доповнень до ч. 1 ст. 127 КК України є очевидним та об’єктивно обґрунтованим.

Р. М. Римарчук та В. Я. Ільницький зазначають: а) аналізована Конвенція ООН має назву “...проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання”, проте у її змісті йдеться лише про катування, а про інші, вжиті у ній терміни, нічого не зазначено; б) у ст. 5 Загальної декларації прав людини, ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 1 Конвенції проти катувань та в інших міжнародно-правових актах вживається термін “катування”, “жорстоке поведження” (як мета запобігання цим явищам), тоді як у чинному законодавстві України використовуються поняття “тортури” (ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України) та “приниження людської гідності” (ч. 3 ст. 50 КК України), як мета покарання у виді запобігання цим суспільно небезпечним діянням [4]. Отже, наявна певна термінологічна невідповідність, що створює складнощі у праворозумінні. Тому, як слушно зазначають вітчизняні дослідники [5, с. 89–95], необхідно застосовувати відповідне тлумачення відповідних норм права.

У межах європейського правового простору питання тлумачення відповідних кримінально-правових термінів і понять подекуди вирішується Європейським судом з прав людини. Так, розглядаючи справу Ірландії проти Великої Британії (1978), цей Суд розрізнив три основні поняття, що закладені у змісті ст. 3 Європейської конвенції про захист основних прав та свобод людини щодо ступеня жорстокості поведження: 1) *катування* – умисне нелюдське поведження, що завдає серйозних і жорстоких страждань; 2) *нелюдське поведження або покарання* – заподіяння сильного фізичного або душевного страждання; 3) *принижуюче гідність поведження або покарання* – таке погане поведження, що спрямоване на те, щоб викликати в жертв почуття страху, пригніченості та неповноцінності з метою образити, принизити або зламати їхній фізичний та моральний опір. Особливе значення при оцінюванні ступеня жорстокості, за висновком Суду, мають такі факти, як стать, вік, стан здоров’я жертви, характер поведження чи покарання, за якої обстановки, яким чином і якими методами воно здійснювалося, його тривалість, фізичні або психологічні наслідки, тощо [6].

Існують також складнощі щодо розуміння новели у ч. 1 ст. 127 КК України – конструкції “з метою... дискримінації”. Вона не повною мірою відповідає вимогам ст. 1 Конвенції ООН проти катувань, в якій йдеться про “...будь-яку причину, що ґрунтується на дискримінації *будь-якого характеру*”. У зв’язку з цим, Ю. О. Поліщук обґрунтовано критикує конструкцію “катування... з метою дискримінації” (ч. 1 ст. 127 КК України), при цьому він дійшов висновку, що дискримінація як ознака цього злочину є мотивом, а не метою катування, і запропонував викласти диспозицію ч. 1 ст. 127 КК України в такій формі: “катування... з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру” [7, с. 411, 416].

Таким чином, існує чимало конкретних прикладів неузгодженості положень міжнародних і вітчизняних правових норм щодо розуміння змісту й сутності катування. Крім того, за нашим переконанням, існують неузгодженості також і між міжнародними нормами, що забороняють катування. Зокрема, ст. 3 “Заборона катувань” Європейської конвенції з прав людини не дає визначень ключових понять, що використані в цій статті, а лише зазначено: “Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню”. Однак її зміст охоплює практично будь-які акти чи обставини, що можуть містити елемент “поганого поведження” [8]. На відміну від Конвенції ООН проти катувань, ця Конвенція не встановлює специфічні ознаки катування (зокрема: а) специфічну мету – “одержати... відомості чи визнання, покарати... за дії... залякати чи примусити...”; б) “причину, засновану на дискримінації будь-якого характеру”), що дало підставу Європейському суду поширити дію ст. 3 Європейської конвенції на ситуації, в яких такі ознаки відсутні. Очевидно, що зазначені вище положення мають бути також узгоджені (принаймні варто уточнити й конкретизувати зміст диспозиції у ч. 1 ст. 127 КК України).

На національному рівні нормативне регулювання положень про кримінальну відповідальність за катування недостатньо виважене та послідовне, що впливає зі змісту змін і доповнень до ст. 127 КК України з моменту її ухвалення. Так, Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист)” від 12 січня 2005 р. до ст. 127 КК України 2001 р. було внесено такі корективи: 1) розширено диспозицію ч. 1 цієї статті в частині більш конкретного розуміння протиправних дій, тобто текст доповнено конструкцією “..., в тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати його за дії, які він вчинив або у вчиненні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб”; 2) статтю доповнено ч. 3 і 4 такого змісту:

“3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені працівниками правоохоронних органів, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років. 4. Дії, передбачені частиною першою, третьою цієї статті, якщо вони призвели до загибелі людини, – караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п’ятнадцяти років або довічним позбавленням волі” [9]. З цього часу катування стало найнебезпечнішим злочином, про що свідчили санкції ч. 4 ст. 127 КК України. Однак такий підхід законодавця був не зовсім обґрунтованим, адже фактично за вчинення *необережного* злочину (в іншій інтерпретації – злочину із складною чи змішаною формою вини), що впливає з конструкції “якщо вони призвели до загибелі людини”, винного могли покарати більш суворо, ніж за вчинення *умисного* вбивства за обтяжуючих обставин.

Усе це суперечило засадам гуманізації національного кримінального законодавства, що і було усунено в подальшому. Так, Законом України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності” від 15 квітня 2008 р.: 1) диспозицію ч. 1 ст. 127 КК України приведено до її нинішньої інтерпретації; 2) ч. 2 цієї статті викладено в такій редакції: “2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років” [10]. На наш погляд, такі зміни були прийнятними як у частині скасування суперечливих норм та збалансування покарання, так і в частині запровадження конструкції “службовою особою з використанням свого службового становища”, що відповідало вимогам Конвенції ООН проти катувань. Також ч. 2 ст. 127 КК України було викладено в такій редакції: “2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, – караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років” [11]. При цьому, на наш погляд, не зовсім зрозуміло, чому безпідставно зі змісту ч. 2 ст. 127 КК України було виключено вказівку на службову особу та чому покарання в цій частині зазначеної статті знов стало суттєво суворішим.

Навряд чи законодавець зазначеними вище змінами повною мірою вдосконалив редакцію ст. 127 КК України. На нашу думку, ця стаття має бути вдосконалена як у контексті її відповідності міжнародним стандартам, так і в частині кваліфікуючих ознак (запровадження особливо кваліфікуючих ознак). Зокрема, необхідно поновити у ч. 2 ст. 127 КК України конструкцію “службовою особою з використанням свого службового становища”. Також, на нашу думку, аналізовану статтю варто доповнити частиною третьою, в якій передбачити

відповідальність за катування, вчинене організованою групою або якщо воно спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

При цьому доцільно також ураховувати позитивний зарубіжний досвід (і не тільки в частині кваліфікуючих ознак катування). Слід зауважити, що жодного дисертаційного дослідження за час дії нового КК України (починаючи з 2001 р. й донині) щодо відповідальності за катування в порівняльно-правовому аспекті так і не було підготовлено. Отже, цей напрям наукових пошуків є актуальним і перспективним. Зважаючи на праці російського науковця Р. С. Чобаняна, концептуальною є дискусія про уточнення змісту основного складу катування й розширення його кваліфікуючих ознак (зокрема, цей автор пропонує кваліфікованим складом катування вважати діяння, вчинене щодо: двох чи більше осіб; щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; щодо завідомо неповнолітнього або особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані, або в матеріальній чи іншій залежності від винного, а так само особи, яка була викрадена чи захоплена як заручник; з використанням свого службового становища; групою осіб за попередньою змовою) [12, с. 8–11].

Потребують також корегування положення ст. 127 та інших норм КК України, які містять поняття “елементи катування” (наприклад, про “фізичний біль”, “побої” йдеться як у ст. 127, так і у ст. 126 КК України). Водночас вважаємо, що є потреба у виключенні з ч. 2 ст. 365 та ч. 2 ст. 373 КК України вказівки на таку ознаку, як “за відсутності ознак катування”, оскільки вона створює колізію кримінально-правових норм, фактично зводить нанівець їх застосування, якщо тільки буде з’ясовано, що вчинене діяння подібне до катування. Таку пропозицію підтримує й Т. І. Слуцька [13, с. 407]. Натомість О. А. Мартиненко стверджує, що: а) існує стала судова практика, згідно з якою дії працівників органів внутрішніх справ, пов’язані з незаконним застосуванням заходів фізичного впливу, побоїв та інших форм жорстокого поводження, переважно кваліфікуються лише за двома статтями КК України – ст. 364 (“Зловживання владою або службовим становищем”) та ст. 365 (“Перевищення влади або службових повноважень”); б) вибіркове вивчення кримінальних справ щодо незаконних дій правоохоронців із застосуванням фізичного насильства показало, що судові органи щонайменше у 22,2 % випадків “не помічають” під час винесення вироків ознаки складу злочину, передбаченого ст. 127 КК України [14]. Не менш важливим завданням має бути уточнення окремих кримінально-правових норм, які можуть бути пов’язані з катуванням. Зокрема, як альтернативна ознака у ст. 120 “Доведення до самогубства” КК України може бути зазначена така, як “катування”. При цьому судовій практиці відомі непоодинокі випадки пропонуваних нами кримінально-правових ситуацій (наприклад, про це йдеться у

справі “Кеннан проти Великої Британії”) [15]. Водночас, на нашу думку, потребують збалансування санкції, передбачені ст. 127 КК України, які мають широкі амплітуди між мінімальною та максимальною межами.

Удосконаленню кримінально-правової боротьби з катуваннями, на наш погляд, сприяло б: 1) ухвалення Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ відповідної постанови щодо питань відповідальності за катування; 2) унеможливлення застосування амністії або умовно-дострокового звільнення для осіб, які вчинили катування; 3) перегляд формулювання ст. 41 і 43 КК України в аспекті унеможливлення звільнення від відповідальності за катування; 4) передбачення чіткої судової процедури вирішення питання про екстрадицію; 5) конструктивне визначення можливості стягнення шкоди з держави, якщо не були встановлені або визнані винними особи, які застосовували катування, тощо.

Таким чином, на підставі викладеного слід зробити такі висновки: 1) за сучасних умов в аспекті кримінально-правової боротьби з катуваннями існує певна неузгодженість нормативного характеру як при співвідношенні міжнародних і національних стандартів зокрема, так і в системі міжнародних нормативно-правових актів загалом (відтак є потреба в усуненні існуючих недоліків); 2) чимало ключових термінів і понять, що утворюють конструкцію “катування” недостатньо витлумачені не тільки в конвенційних документах, а й у національному законодавстві, ураховуючи й судову практику (зокрема, є необхідність у витлумаченні категорії “катування” як Конституційним Судом України, так і Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ); 3) подальше вдосконалення кваліфікуючих ознак катування та запровадження особливо кваліфікуючих ознак цього злочину має обґрунтовані перспективи (як з огляду на міжнародний і зарубіжний досвід, так і в контексті внутрішньодержавних інтересів); 4) мають бути збалансовані санкції у ст. 127 КК України, що нині мають широкі амплітуди між мінімальною та максимальною межами; 5) необхідно розробити чіткі правила кваліфікації катування та критерії відмежування його від суміжних посягань (наприклад, передбачених ст. 126, 146, 365, 373, 374 тощо). Реалізація таких заходів сприятиме надійному забезпеченню захисту інтересів потерпілих осіб та прав обвинувачених у кримінальних справах, порушених за ознаками злочину, передбаченого ст. 127 КК України, а також чіткій регламентації питань кримінальної відповідальності за катування, гармонізації національного кримінального законодавства, його відповідності міжнародним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : станом на 17 листоп. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання. Ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1984 р., ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 січ. 1987 р. № 3484-ХІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085.
3. Ігнатюк О. М. Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / О. М. Ігнатюк. – Х., 2007. – 19 с.
4. Римарчук Р. М. Запобігання катуванню засуджених як один із напрямків протидії злочинності в установах виконання покарань / Р. М. Римарчук, В. Я. Ільницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kriminal-pravo.org.ua/kriminal/54.html>.
5. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : [моногр.] / Савченко А. В. – К.: КНТ, 2007. – 594 с.
6. Ireland v. the United Kingdom, no. 5310/71, 18.01.1978 / The judgment of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
7. Поліщук Ю. О. Проблеми розуміння дискримінації як однієї з цілей катування / Ю. О. Поліщук // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 411–418.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Ухвалена 4 листоп. 1950 р., ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист : Закон України від 12 січ. 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 10. – Ст. 187.
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – Ст. 236.
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості : Закон України від 5 листоп. 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 43.

12. Чобанян Р. С. Пытка: уголовно-правовое и криминологическое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чобанян Рубен Степанович. – М., 2007. – 208 с.

13. Слуцька Т. І. Питання кваліфікації перевищення влади або службових повноважень, яке полягає в катуванні / Т. І. Слуцька // Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – Алушта : Київ. нац. ун-т права Нац. акад. правових наук України, 2010. – С. 404–407.

14. Мартиненко О. А. Злочини працівників ОВС України: аналіз сталих тенденцій / О. А. Мартиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cripo.com.ua/?sect_id=5&aid=120648.

15. Keenan v. the United Kingdom, no. 27229/95, 03.04.2001 / The judgment of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.